

## АЗА-МОТАМ, ДИНИЙ-ЭЪТИҚОДИЙ ВА ДАВОЛАШ МАРОСИМЛАРИНИНГ УЙЎҒУР ХАЛҚИ МУСИҚАСИДА ТУТГАН ЎРНИ.

**Gulchehra Karimova**

Ю.Ражабий номидаги ЎММСИ

PhD 3-босқич мустақил изланувчиси

[pupsilgulya@gmail.com](mailto:pupsilgulya@gmail.com)

### Annotation

Маълумки, уйғур фольклори, хусусан маросим қўшиқлари қадимдан уйғур халқи ҳаётида турмуш таркибини ташкил этиб келган. У бевосита аҳолининг турмуш тарзи ҳамда меҳнат турлари билан алоқадорликда юзага келган ва ана шу меҳнат, мавсумий, оилавий ва диний-эътиқодий жараёнларини мадҳ этишга бағишланган бўлиб, узок ўтмишнинг бебаҳо маънавий обидалари сифатида тасаввур беради. Маросимларнинг жанр жиҳатидан таснифланиши ҳамда мавсумий маросимнинг узига хослигини ажратиб ўтиш мазкур мақоланинг асосий вазифаси сифатида белгиланган. Зеро аجدодлар маънавиятини англашга ва маданий меросини тиклашга биз авлодларнинг қўшган хиссамиз чинакам ватанпарварлик бурчимиздир.

**Калит сўзлар:** маросим, қўшиқ, музика, жанр, нахшо.

### Annotation

It is known that Uyghur folklore, especially ritual songs, has long been considered part of the life of the Uyghur people. They are directly related to the way of life and types of work of the population and are devoted to the glorification of these labor, calendar, family and religious processes, presenting them as priceless spiritual monuments from the distant past. The main task of this article is to classify the rites by genre and highlight the specifics of calendar rites. Because our contribution to understanding the spirituality of our ancestors and restoring their cultural heritage is our true patriotic duty.

**Key words:** obyad, song, music, genre.

Uyghur halqining madanii meroshida marosimlar asriy an'analar ta'sirida shakllangan va mausumiy (gul saillari, "Noruz" [1]), oyalaviy (Nikosimlar, beshik, sunnat tuilari, aza-motam marosilari), dinium ("ramazan", dinium-davolash) marosilar turlariga b'linadi.

Uygurlarning maishiy xayotida islom bilan bir katorida islomgacha etyodning koldiqlari saqlanib kolgan. Buning malum kismi "roza xeyiti" (ramazon xayiti), "kurban xeyiti" (kurbon xayiti) va ayniksa "Noruz" (Navr'yz) bayramlarining nishonlanishida kuzatiladi. Noruz odatda mart oyida nishonlanib, katta "sayle" (sayle) uyshtirilgan. O'tti urug' va q'ing callasi tayorlanib, ulardan turli taomlar pishirilgan. Buning ammasi Noruz ayomida istemol kilinib, koldiqlarini esa kechasiga suvga solishgan. Azondan eti salom suvi nomlanmish shu suvni ichib, bir-birlariga soglik tilashgan.

Хусусан, аввало ўзининг қимматли аҳамиятини кўрсатувчи, асосий манбаликка намуна сифатида Р.С.Абдуллаевнинг “Обряд и музыка в контексте культуры Узбекистана и Центральной Азии” китобида[2] Ўзбекистон ва Марказий Осиё халқлари (қозоқ, қирғиз, тожик, туркман, уйғур) маданияти хусусида маросимлар мавсумий, оилавий ва эътиқодий таснифланиши бўйича, тарихий ёритилиши, жанр таркиби ва энг муҳими, музика билан алоқадорлиги даражалари тадқиқ этилиб, мазкур китоб ушбу мақоладаги уйғур маросим қўшиқларининг жанр жиҳатидан таснифланиши қоидаларини белгилаб берган, ҳамда мақолада кейинчалик уйғур халқи аза-мотам қўшиқлари намуналарини таҳлил этишда Р.С.Абдуллаевнинг тажрибалари тиянч қилиб олинган.

Aza-motam va daphne marosima qʻshiklari uyqur qʻshiklarining boy genres guruxin taschil etada. Ularning kelib chiqishi ibtydoyi davrlarga borib taqaladay. Kasbiy yirichilar sanʼati moussiki folklore bu turin ancha boyitgan. Motam qʻshiklari va yirilardan tashqari uifurlarda yilimdan bribe beruvchi qʻshiklar xam majud bylga. Moussiki munosabatda motam marosima qʻshiklari ikki qatlamga bylindas: halk itim yillari lado-intonation zhixatdan nisbathan soddarok; kasby yirichilarning qʻshiklari murakkab va rivulanzhan.

Uygur khalqida "yigisiz – aza-motam yuq, musikasiz – tyy-tantana yuq", degan dono naql bor. Uygurlar an'an'anasida wafot etganlarni ayollar bilan bir qatorda (odatda wafot ethanning uyida) erkaklar xam yigi bilan kuzatadi (xovlida, mozorga ketayotib). Ytmishda esa mahsus yigichilar xam mavzhud bylga [3].

Aza-motam yigilaridan tashqari, uygurlarda yilim xaqida khabar beruvchi mahsus nakhsholar xam bylga. Zhumladan, halk khotirasida "Olum kheviri" nakhshosi saklangan. Unda yakin karindoshlar yglining bevaqt yilimi xaqida onasiga etkazadi. Vafot etgan inson poeticik metaphoralar orkali yikilgan gyzal chinor yoki tykilib ketgan dur bilan kiyoslanadi. Matn asosida tyrt misra sher bylga, xar bir misra, band yakunida naqorot mavud:

Zilva terek orulse, balam, balam,

Йэливаламай кэч калдук, балам, балам.

Unchemarzhan chechilsa, ballam, balam,

Териваламай кэч калдук, балам, балам.

Ah, balls, balls, balls, balls,

Бизни ташлап кэткэн, женим балам, балам.

Qʻshikning kui asosini ramgin, ravon pastga tomon yynaltilgan kichik terciat intervalidagi va doimay qaytarylunchan oxang tashkil etadi. Naqorot boshidagi pastga tomon yynaltilgan quarters sakrash dardli xaiqirib sifatida qabul qilinadi. Kui tovushqatory – IV pasaytrilgan pofonals kamnamo lokri ladi.

Aza-tham yiigilarining a prosaic mant turadi. Shuning uchun xam a lullaning muzilmasi badihaglylik-aitm xususiyati bilan ajralieb turadi. Mahsus yiigichi (halcyon ysgrilydaeth ia kasbius) tomonidan yilgan yki hill aitmuni misol y n'n celtiris mumkin. Ikkalasining xam ointments – wafotte etgan ygli uchun onassinning yiigisi. Birinchi yiigi - "Ai, balam" - halcyon ystalida, ifodavius jixatidan soddalik wa l'ystallik bilan ajralieb tradi. Butun matn esh waffrom etgan ygil Hashir-ohunga morozaat wa a' s tlarallardan tashil topgan:

Ay, balls, balls, balls,

Ay, Xashiraxun balam.

Ay, eqilli balam, balam,

Ay, shoh balam, balam.

Balls, balls, balls, Oops!

Yigining im bir misrash "balam, balam" syzlarining takrori bilan yakunlanadi (March 8-10). Natizhada olti taktdan iqqi ikki musikali tuzilma vuzhudga keladi. Xar bir birdaghi ghamgin xaiqiriq - "ay!" Mawjud. Kuining lad tuzilmasini ikki balandlikka eg IV pogonali majorshimon tovushqator tashkil etadi.

Musiqasi va matni jixatidan kasbiy yiigichining wafot etgan ygilga baqishlangan "Латин, балам" qʻshigi ancha kenprok:

Wow! Wa-nei, balama, wai, balam!

Achkan kosaklar toydigu, zhitlik,

I'm not going to be a latina.

Manning was a ballistics bashi, a Latino...

I don't think it's going to work out.

Untimaiman, Zeitong bilen tilla unsa...

Beshingga bir kevir kilai deimen-man, wai balam,

Wai, balam, wai, balam, vay, balam, vay, balam!

Kosugung echip ketivedime kintang, wai, balam, wai, balam!

Tagning beshiga chikivelip, kallarni xedaymu, degen

Kunlarni untiimmenmu, wai, balam, wai, balam!



Ислом дини уйғурларга сингиш билан ўзига хос ислом маданияти, жумладан дин урф-одатлари маросимлари шаклланиб, ривожланган. Ана шулар орасида улуг рамазон ойида бўладиган “Рамзан эйтиш” маросими алоҳида ўрин эгаллайди.

Malumki, islom dinida ramazon oyi ikki oi ichida eng ulug va saxovatli oi deb hisoblanadi, bu oyda barokat va mejr-shavqat eshiklari keng ochiladi.

Бир ойи давомида ифторлик вақти ҳақида хабар берувчи “Эзен қишқириниш”, ифтордан кейин “рамзан эйтиш” ва рўзадоларни сафари пайтида “зога оғириниш” каби маросимлари мавжуд бўлиб, ўзига хос муסיкий оҳанглар билан ижро этилиб, рамазоннинг мунтазам анъаналарига айланган.

“Рамзан эйтиш” маросимида ёш болалар ёки бир гуруҳ кишилар қатнашади, уларни халқ орасида РАМЗАНЧИЛАР деб атайдилар. Қўшиқ намуналари эса “рамзан нахшолари” (қўшиқлари) деб номланади. Агар ёш болалар уйма-уй юриб “рамзан эйтса”, катта ёшдаги касбий рамзанчилар расмий тайёрланган ҳолда “пануслар” (патнис) кўтариб, дарвозалар олдида келиб рамзан айтишган. Улар ижро этган рамзан матнлари кўп ва тўлиқ бўлиши билан ажралади:

Essalamy eleikum yatka baylar

Hudadin Peermaniga Patchat Bailar

Kaitarma: ramzan alla mushari ramzan  
hush mubarek kaldilaire shur ramzan

Boo rosa ottuz iken mepman iken

Rosini Tutmiganlar Paivan Iken

Kaitarma: ramzan alla mushari ramzan  
hush mubarek kaldilaire shur ramzan

Ishiginnin aldida ai kurinur

Pemmidin ushbu uy bai kurinur

Kaitarma: ramzan alla mushari ramzan  
hush mubarek kaldilaire shur ramzan

Mekide bir yagach bar bashi kara

Khudaym ogul bersun kashi kara

Kaitarma: ramzan alla mushari ramzan  
hush mubarek kaldilaire shur ramzan

"Ramzan" marosimi boshimi boschma marosimlar singari locale ingrausushlarga ga bulib, maulum darazada zining ingra anuanalariga.

Юқоридаги далиллар ва фикрлардан келиб чиққан ҳолда уйғур халқининг аза-мотам ва диний-этикодий маросимлари қўшиқлари ҳақида қуйидагиларни хулоса қилиш мумкин:

Uygur halq marosimlarining muayan yunalishlari, demakki MAVSUMIY, OYLAVII, DINII-ETYKODIY xamda MASHRAP marosimlari tasniflandi;

Uygur khalqining aza-motam va dafn marosimlari nakhsholariga kuyidagilar khos: yigilarda prose writer matn va aitim yim yallari, daphn marosimi nakhsholarida – sheri matn va keng oxangli kuy; kuylarning kichik ranges (quinta); nakorot-murozhaatlarning kypiligi; lad noturgunligi va nakorotli yarim-byginli shakl;

Uygur halq marosim nakhsholarining halq xayotida gavdalanishida maishiyet va turmush tarzining agamiyati nijoyatda katta bylgn. Zamonaviy uslubda yangicha sadolanishga tayanishi va bunga khos yangi izhro uslublarini zhoriy ethylishi ushbu zharayonga kelajakda aynan shu masalaga bagishlangan tadqiqiy ishlarni talab etadi.

Фойдаланилган адабиётлар:

Ushbu makolada atamalar ўzining original (uygur) tilida berylmokda.

Abdullaev R.S. Rite and music in the context of the culture of Uzbekistan and Central Asia. Tashkent 2006.

Proceedings of the expedition of the Imperial Russian Geographical Society in Central Asia from 1893-19895 under the leadership of V.I. Robovsky. SPb., 1900, p. 565

N.H. Pantusov. 1890.

А.Уткур. Қумул муқамлари. Халқ муסיқа нашриёти. Пекин, 1994.

T.Alma уйғур s. 1991, 221 b.